

B o l l a Kálmán

A kontrasztív fonetikai vizsgálatok jelentősége
a nyelvoktatás számára

~~Elmondandóimban néhány gondolat felvillantására, néhány általánosabb elméleti és gyakorlati összefüggés felvázolására szorítkozom.~~ Mondanivalóm részben a nyelvtanítás általános kérdéseire, részben fonetikai problémákhoz kapcsolódik.

1. Balázs János professzor a tudománytörténész szemével vizsgálta és szubjektív elfogultság nélkül - sine ira et studio - mutatta meg a kontrasztív nyelvészeti módszer lényegét, helyét és szerepét a nyelvtudományban és annak alkalmazott ágában, a nyelvoktatásban. Ezen sokak által újnak mondott módszert beállította az egyetemes nyelvtudomány általános fejlődésvonalaiba, kimutatta előzményeit a nyelvészetben, kapcsolódását más nyelvvizsgálati módokhoz, miközben állandóan hangsúlyozta a nyelvi valóság rendszerszerűségében is nagyon bonyolult, összetett voltát.

2. A kontrasztív nyelvvizsgálati módszer több vonatkozásban is túlszárnyal, illetve kiegészít más vizsgálati módszereket. Közülük csupán kettőt említek, melyek témánk szempontjából jelentősebbek.

- Két különböző nyelvi rendszer módszeres és sokoldalú egybevető analízise mindkét nyelv számára olyan új felismeréseket eredményezhet, amelyekre a monolingvális módszerekkel nem figyelünk fel.
- A nyelvi rendszerek egészének, a részrendszereknek és a legkisebb hangjelenségeknek a konfrontálása által nyert megállapítások s az ezekből levonható következtetések, a kontrasztív nyelvvizsgálat eredményei közvetlenül is felhasználhatók a gyakorlatban, így elsősorban a nyelvoktatásban, a gépi fordításban, az emberi beszéd gépi felismertetése területén. Ezért e vizsgálati módszer napjaink társadalmi szükségleteinek jobb kielégítéséhez is hozzájárul.

3. Korunk rohanó tempója, a gyorsuló idő, a tudomány roha-

mos fejlődése és nemzetközivé válása, az eddig szinte áthidalhatatlan földrajzi távolságok lecsökkenése a közlekedés fejlődése révén, az információáramlás meggyorsulása és kiszélesedése a tömegkommunikációs eszközök tökéletesedésével, a nemzetközi kapcsolatok nagyarányú növekedése - szinte az élet minden szférájára kiterjednek - stb. stb. új feladatokat és a korábbinál nagyobb követelményeket támaszt a nyelvoktatással szemben. Éppen ezért a nyelvoktatás nem nélkülözheti sem a nyelvészet, sem a pszichológia, sem az akusztika, sem a fiziológia, sem a pedagógia legújabb eredményeinek a megismerését és a gyakorlatban való felhasználását,

Miben látjuk a nyelvoktatás új feladatait?

- Előtérbe került a több munkával és nagyobb fáradtsággal kialakítható nyelvi készségek és képességek elsajátítása iránti igény. A korábbi szövegolvasással és túlnyomóan passzív nyelvi ismeretekkel is megelégedő nyelvtanulással szemben a beszédértés és a beszédkészség megszerzése vált elsődlegessé.
- Mindenki, aki ma nyelvet tanul, minél előbb látni akarja a nyelvtanulás hasznát. Mivel az oktatási idő növelésére nem nagyon gondolhatunk, keresnünk kell az oktatási-tanulási folyamat eredményességét és hatékonyságát növelő módszereket, eljárásokat, az oktatást és a tanulást megkönnyítő technikai eszközök alkalmazását is.
- Annak következtében, hogy az idegen nyelvtanulás iránti igény világszerte megnőtt - örömmel állapíthatjuk meg, hogy a magyar nyelv iránti érdeklődés is erősödött -, a nyelvoktatást minden eddiginél nagyobb tömegekre kell kiterjeszteni. Következésképpen a minőségi fejlesztés mellett a mennyiségi növekedés gondjaival is szemben találjuk magunkat.
- Mindehhez járul még az is, hogy a tanár és a tanuló egyaránt azt várja a tudományok és a technika fejlődésétől, hogy a tanítás=tanulás fáradtságos munkáján könnyítsen.

E körülményekkel számolnunk kell a magyar nyelvnek idegen nyelvként történő oktatásában, az oktatás stratégiájának kidolgozásában is.

4. Az idegen nyelv mint elsajátítandó tantárgy rendelkezik néhány olyan sajátossággal, amely különleges munkamódszert követel meg a tanítás, illetve a tanulás folyamatában.

- A nyelv komplex voltából következik, hogy elsajátítása még az anyanyelv vonatkozásában is roppant bonyolult, tudományosan kel-
lőképpen még nem tisztázott folyamat. Az idegen nyelvtanulásban
individuális adottságok, pszichikai alkat, intellektuális képességek,
életkori sajátosságok, az anyanyelvi és az idegen nyelvi rend-
szer jellege stb. jelentős szerepet játszanak.
- A nyelvtudás elsősorban nem az illető nyelvre vonatkozó ismeret-
eket jelenti, hanem a nyelv használni tudását, kommunikáló ké-
pességet, ellentétben pl. az irodalomtudással, melynek nem felté-
tele, hogy valaki maga is költő vagy író legyen.
- A megfelelő beszédképesség kifejlesztése, a gyors nyelvi reagáló-
képesség kialakítása, ezeknek az automatizáltság fokán tartása
igen sok időt, állandó gyakorlást igényel. Ebben az előadóművész
vagy a sportversenyzők felkészüléséhez áll közel.
- Az intézményes oktatás időbeli korlátainál fogva az idegen nyelv
elsajátításához szükséges időnek csak kisebbik hányadát vállal-
hatja, a többit a tanulóknak szabad idejükből kell elvenniük. A
megfelelő nyelvtudás eléréséhez tehát elengedhetetlen a rendsze-
res, önálló munka.
- Idegen nyelvet nagyon sokféle céllal lehet tanulni (szakszöveg-
olvasás, turizmushoz szükséges nyelvismeret megszerzése, szink-
ron tolmácsolás, műfordítás stb.). A különböző célok más-más
megközelítést és módszert kívánnak az oktatásban és tanulásban
egyaránt.
- Az idegen nyelvtanításban nem szabad megelégednünk arról
sem, hogy a nyelv gondolatformáló funkciója miatt a nyelv a leg-
szorosabb kapcsolatban van a gondolkodással, továbbá azért is,
mert az élethelyzetek és szituációk, amelyekben a nyelvi meg-
nyilvánulások történnek, sohasem ismétlődnek teljesen egyformán,
a beszéd bizonyos mértékig mindig a l k o t ó jellegű tevé-
kenység. Minden beszédtevékenység során alkotó módon hasz-
náljuk fel a már elsajátított ismereteket és kialakított készségeket.

5. Csupán felsorolásszerűen említsünk meg néhány olyan té-
nyezőt, melyek az oktatás hatékonyságát döntően befolyásolják, il-
letve meghatározzák.

- Az oktatási folyamat tudományos megtervezése (a didaktikai,
pszichológiai stb. követelmények betartása).

- A tananyag helyes megválasztása, belső elrendezettsége, logikus felépítettsége.
- Az adekvát oktatási és tanulási módszerek megválasztása (az optimális eredményt biztosító módszerek és eljárások kialakítása).
- A tanári és tanulói munka jó összehangolása, a tanulók irányított önképzésének megvalósítása.
- A tanulók érdeklődésének a felkeltése s a tanulásban való érdekltségének állandó ébrentartása.
- A hatékonyságot növelő s a munkát megkönnyítő technikai eszközök alkalmazása.
- A nyelvtanulás egészüljön ki a nyelvterületen folytatott gyakorlattal és országismereti tanulmányokkal.

6. Most pedig a fonetikai kontrasztivitás és a nyelvvoktatás kapcsolatáról szólok röviden. Egy nyelv bármely szintű elsajátítása három szférában tétel fel együttes ismereteket:

- a szókincsismeret,
- a nyelvtani rendszer ismerete és
- a beszéd hangalaki megformálása szférájában.

Nyugodtan állíthatom, hogy kimerítő tudással egyik vonatkozásban sem rendelkezünk még anyanyelvünkön sem. Az ún. perfekt nyelvtudás is csak nagyon hozzávetőleges megközelítése valamely nyelvnek.

7. Kiejtésünk bizonyos határok között jelentős ingadozásokat mutat egyénenként is, a nyelv földrajzi tagoltságától függően is, az egyes társadalmi rétegek műveltségi szintjétől függően stb. Az egységes ejtésnorma megállapítása nyelvünkben még nem történt meg. Sok részletvizsgálatra van még szükség ahhoz, hogy a magyar köznyelvi kiejtés jellemző, meghatározó jegyeit egzaktan leírhatjuk. Ejtésnorma hiányában pedig nyelvünk kontrasztív hangtani vizsgálata sem lehet teljes értékű.

8. Mint minden nyelvi jelenség, így a hangjelenségek is több arculatúak. A beszédhangokat pl. minősíthetjük, integrálhatjuk, illetve differenciálhatjuk képzésbeli jegyeik (artikulációjuk) szerint, hangzásbeli egyezéseik-eltéréseik (akusztikus jegyeik) és nyelvi funkciójuk szerint. ~~Ha a magyar és az orosz vokalizmust mérjük össze ezen ismérvek alapján, szinte hangonként más-más eredményre jutunk. Nézzük pl. az o hangot mindkét nyelvben.~~

példanagy!

A magyar o :
 feszesen artikulál
 egyenlő
 a képzés teljes tartományában labialis
 bármely fonetikai helyzetben előfordulhat, hangsúlyosban is és hangsúlytalanban is
 a mássalhangzókönyezet nem idéz elő számottevő változékonyságot

Az orosz o :
 ernyedtebb artikulációjú
 diitongoid
 az utolsó fázisban delabializálódik
 csak hangsúlyos helyzetben fordul elő (ritkán hangsúlytalanban)
 variabilitása a mássalhangzókönyezet hatására a nagyfokú
 [o] [o'] [o''] [o''']

Eltérések tapasztalhatók az o hang rendszerbeli kapcsolataiban:

rövid-hosszú oppozíció jellemzi (sok - sók)
 palatális-veláris oppozícióban áll az ö -vel (tok - tök)

időtartambeli szembenállás nem jellemző
 nincs palatális-labialis ellentett párja
 labialis-illabialis oppozícióban áll az e -vel (Bc^e - Bce)
 sok különböző hangzású fonológiai variációja és variánsa van
ò, ó, ó', ^, N^e, ɛ, ɛ

és így tovább.

Mi a helyzet a magánhangzó fonémarendszerek egyezését-különbözőségét illetően? Inkongruens rendszerek! Az orosz nyelv 5 magánhangzó fonémájával szemben a magyar nyelvben 14-15 magánhangzó fonémát különböztetünk meg. Ebben a magyar a tagoltabb, tehát divergens. De ha a fonémarealizációkat mérjük össze, a magyar lesz az összetartó, mivel az orosz beszédben harmincnél több magánhangzó fordul elő különféle fonetikai helyzetekhez kötötten.

A magyarban a beszédhangok pozicionális meghatározottsága, azaz fonetikai helyhez kötöttsége minimális, míg az oroszban nagymértékű. Pl. l hang nem állhat kemény mássalhangzó után stb.

A kiejtésoktatásban felbecsülhetetlen segítséget jelent a cél nyelv és a forrásnyelv artikulációs bázisának kontrasztív vizsgálata. Az eltérések és az egyezések megismerése támpontot ad a kiejtési hibák értelmezéséhez és javításához, figyelmeztet az interferencia várható veszélyeire.

2
 félhangsúly

így pl. a magyar Pécs szó kiejtése orosz forrásnyelv esetén várhatóan [p'eč'] lesz, azaz mindket mássalhangzó palatalizált ejtése, a magánhangzó pedig diftongoid képzésű és rövidebb, mint a magyarban.

Az orosz ц ПИТЬЮ szó kiejtése magyar forrásnyelv esetén [s it'χu] lesz, mely hangzásában elég távol esik az orosz normalkiejtéstől.

z artikulációs bázis tüzetes vizsgálatát indokolja az a körülmény is, hogy a kifinomultabb nyelvi hallással nem rendelkező tanuló az anyanyelv artikulációs bázisának szűrőjén keresztül, az anyanyelvhez közelítve, jelentős torzulással fogja fel az idegen nyelv hangjait. Pl. magyarok az orosz л-t l-nek vagy u-nek; az oroszok a magyar ö-t 'o-nak, az ü-t 'u-nak, a hosszúságot hangsúly-nak és így tovább.

A kontrasztív hangtani vizsgálatoknak az alábbi hangjelenségek, hangelemek és részegységek konfrontálására kell kiterjednie:

- a beszédhangok teljes állományának felmérésére és összevetésére,
- a hangkapcsolódási szabályszerűségek és kötöttségek feltárására,
- a releváns fonémajegyek, a fonémaállomány, a fonológia oppozícióinak és korrelációinak megállapítására,
- a funkcionális terhelés és az elfordulási arányszámok kimutatására,
- a morfonematikus jelenségekre (adó - adaja, cipő - cipeje)
(ruka - ručnoj, presta - prosta),
- a beszéd dinamikáját kialakító nyomatékeloszlásra: szóhangsúlyokra (város - család - felelősség ... komnata - stalovala - patalok), a szótagok, szólam, lojikai, ritmikai érzelmi hangsúlyokra,
- a beszédritmusra (az oroszban háromféle kvantitás váltakozik: hangsúlyos hosszú, hangsúlytalan rövid, hangsúlytalan redukált; a magyarban kettő: hosszú és rövid),
- a beszéd dallamára (hanglejtésre),
- a beszédtempóra (a hangsor adekvát idegen nyelvi megformálásához el kell sajátítanunk az illető nyelvre jellemző beszédtempót),
- a szünetek felhasználására s a hangsor fonetikai tagolódására,
- a hangszín érzelmkifejező szerepeinek a vizsgálatára.

példákkal!

E vázlatos felsorolásból is nyilvánvaló, hogy milyen sokrétű, összetett és bonyolult feladat a nyelv hangalaki megformálását vizsgálni és tanulmányozni. Azt is elmondhatjuk, hogy az itt vizsgálandónak tartott hangjelenségek jelentős részéről nem rendelkezünk beható tudományos ismeretekkel, minthogy nemcsak interlinguális kutatásuk nem történt meg, de még monolingvális elemzésükkel is adósok vagyunk. A legjobb hangtani tankönyvek, kézikönyvek és monográfiák is csak töredékesen mutatják be a nyelv hangalaki sajátosságait. Kutatási feladataink nagy része a legkülönbözőbb profilú szakemberek (nyelvészek, nyelvtanárok, pszichológusok, akusztikusok, matematikusok, statisztikusok stb.) közös erőfeszítésével és együttműködésével végezhető el.